

A Critical Review on the Book “*Islamic Republic of Iran’s Environmental Diplomacy in the Caspian Sea*”

Hakem Ghasemi*

Abstract

The book “*Islamic Republic of Iran’s Environmental Diplomacy in the Caspian Sea*” has explained Iran's diplomacy to protect the environment of the Caspian Sea. The author of the book, in the framework of the SWOT method, has offered the strengths, weaknesses, opportunities, and threats of Iran’s environmental diplomacy in the Caspian Sea. Concerning the conclusion of the book, the author offers suggestions for strengthening Iran’s diplomacy. The author of the book tries to acquaint the readers with the situation of Iran’s environmental diplomacy in the Caspian Sea, and for this reason, it has many advantages. But at the same time, it has many weaknesses. The weaknesses of the book can be divided into two parts: form and content. Writing and editing problems and the lack of a conclusion section are the most important formal weaknesses, and the incorrect implementation of the SWOT method and ambiguity in the application of the concept of diplomacy are the most important content weaknesses of the book. Removing these weaknesses can lead to improving the quality of the book. In this article, with a critical approach, an attempt has been made to introduce the book “*Environmental Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea*” and its advantages and to point out weaknesses of the book to be considered by its author in the next editions.

Keywords: Environment, Diplomacy, Environmental Diplomacy, Diplomacy of the Islamic Republic of Iran, Caspian Sea.

* Associate Professor, Department of Political Sciences, Faculty of Social Sciences, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran, ghasemi@ikiu.ac.ir

Date received: 30/09/2023, Date of acceptance: 28/01/2024

Extended Abstract

The importance of finding environmental issues and their impacts on the relations between countries has led to the emergence of the concept of environmental diplomacy. With the emergence of this concept, researchers of political sciences and international relations started trying to investigate the actions of governments in this field. Considering the environmental issues of the Caspian Sea, and their impacts on the relations of the countries of this region, some researchers have also focused on studying the environmental diplomacy of the Caspian Sea littoral states.

One of the works in this field published in Persian is the book "*Islamic Republic of Iran's Environmental Diplomacy in the Caspian Sea*". The authors (Bahareh Sazmand and Ali Emamifar) have introduced the purpose of writing the book to examine Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea. On the one hand, they have introduced the weaknesses and strengths of the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea, and they have presented the opportunities and threats facing this diplomacy. The question is to what extent have the authors of the book succeeded in investigating Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea? To answer this question, this article uses a critical approach by introducing the book on environmental diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea, its weaknesses, and shortcomings in examining the issues that have been stated.

The weaknesses and strengths mentioned by the authors of the book for the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea are:

Weaknesses: a. Ineffective environmental agreements, and b. the weak role of the environmental issues in the country's policies.

Strengths: a. Membership of the Islamic Republic of Iran in environmental conventions, b. Effective cooperation of governmental organizations, c. Non-extraction of oil and gas from the Caspian Sea, d. Attention and emphasis of Iranian authorities on environmental preservation, e. Cooperation with regional organizations for the protection of the Caspian Sea environment.

Opportunities and threats mentioned by the authors of the book for the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea are as follows:

Opportunities: a. Diversity of valuable marine resources, b. Valuable energy resources, and c. Tourism industry.

Threats: a. Economic problems of coastal countries, b. Lack of agreement of coastal countries on the Caspian Sea legal regime, c. Challenges of the Caspian Sea legal regime, d. Intervention of extra-regional countries in the Caspian Sea, e. Plan to connect

the Caspian Sea to the Persian Gulf, and f. Environmental pollution of the Caspian Sea by coastal countries.

The book *“Islamic Republic of Iran’s Environmental Diplomacy in the Caspian Sea”* contains valuable content and numerous merits. The most significant content merits of the book include:

a. Dealing with the issue of diplomacy from the perspective of environmental issues, and paying attention to an issue (environmental issue) that has many fundamental and long-term consequences, which received less attention and priority. With this book, the authors have been able to draw the readers' attention to the fact that special attention should be paid to the preservation of the environment of the Caspian Sea in diplomacy and relations with the coastal countries of the Caspian Sea.

b. Practical approach and presentation of executive proposals. While pointing out the threats and weaknesses in the environmental diplomacy of the coastal countries of the Caspian Sea, the authors have mentioned the strengths and opportunities that can be relied on to overcome the challenges, and have suggested solutions to advance environmental diplomacy.

Alongside its merits and useful content, this book also has weaknesses and shortcomings. Regardless of numerous formal weaknesses, the most prominent methodological and substantive weaknesses of the book include:

a. Methodological Weakness: The research method of the book and its execution are ambiguous. The authors have stated that they used the SWOT (Strengths, Weakness, Opportunities, Threats) method but have not introduced this method and its implementation stages. The authors have not specified how they applied this method, (which is applicable in the field of management, especially at the organizational level), in a broad domain such as diplomacy. Therefore, it is unclear how strengths, weaknesses, opportunities, and threats have been identified. Furthermore, sufficient attention has not been given to the accuracy of the findings resulting from the implementation of the method. Sometimes opportunities have been introduced as strengths, challenges and threats as weaknesses, and weaknesses as threats.

b. Theoretical Weakness and Ambiguity: The theoretical framework of the book is also ambiguous. The authors have not introduced any theory or conceptual framework to link environmental issues and diplomacy. Therefore, it is unclear on what theoretical basis the analysis of the content has been conducted and conclusions have been drawn.

c. Conceptual Weakness: Given the theoretical weakness of the book, the authors have not provided precise definitions of fundamental concepts and have encountered

difficulties in applying these concepts. The title of the book is Environmental Diplomacy, implying that the environment is a tool for advancing foreign policy. However, in the book, the environment is the subject of diplomacy, not the tool for its advancement. On the other hand, in some parts of the book, the authors have attempted to explain the dimensions of environmental diplomacy but have mostly focused on the dimensions and scope of environmental issues in the Caspian Sea region. In the second chapter of the book, efforts are made to the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea, but agreements and conventions are introduced therein.

In a general assessment, it can be said that there isn't much coherence between the title of the book and its content. The reason for this is the authors' broad interpretation of environmental diplomacy, which encompasses all dimensions of environmental issues. Instead of focusing on environmental diplomacy, the authors have examined a range of environmental issues in the Caspian Sea.

If the reader of the book, according to the definition of diplomacy, seeks to understand the role and impact of Caspian Sea environmental issues on advancing the Islamic Republic of Iran's foreign policy, by reading this book, they cannot find it. However, if they seek to understand what actions the Iranian government has taken regarding Caspian Sea environmental issues and what limitations it faces, they can obtain valuable information and analysis. Therefore, it seems that if the title of the book were changed to "The Islamic Republic of Iran and Environmental Issues in the Caspian Sea," it would find a better fit with its content.

Bibliography

- Amani, Abdul Reza (2010). "SWOT Analytical Approach", available at: <http://Kharazmi-Statistics.ir/Uploads/Public/MY%20article/negareshbaraveshsowt.pdf> (accessed 26 Feb. 2020). [in Persian]
- Hassanly, Ali Murad (۲۰۱۴). Climate changes and its consequences on water resources and the environment. Tehran: Academic Centre for Education, Culture and Research (ACECR). [in Persian]
- Sazmand, Bahareh, and Ali Emamifar (۲۰۱۹). Environmental diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea. Tehran: Mokhatab Publisher. [in Persian]
- Seifzadeh, Seyed Hossein (1368). Various theories of international relations. Tehran: Safir. [in Persian]
- Tayybi, Sobhan (2017). Environmental diplomacy and its impact on international Relations and world peace. Tehran: Khorsandi Publisher. [in Persian]
- Tayybi, Sobhan, and Maryam Ismaeilifard (2017). Environmental diplomacy. Tehran: Majd Scientific and Cultural Association. [in Persian]

143 Abstract

Frankel, Joseph (1369). *International relations in a changing world*. Translated to Persian: Abdolrahman Alem, Tehran: Institute of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs. [in Persian]

Nepurizadeh, Behnam (1369). *Weak signals of change: Concepts and methods*. Tehran: Ghaed Company. [in Persian]

Holstei, Kalevi Jaakko (1988). *International Relations: A Framework for Analysis*. Translated to Persian: Bahram Mostaghimi, and Massoud Tarom Sari. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publishing Center. [in Persian]

بررسی انتقادی کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر^۱

حاکم قاسمی*

چکیده

در کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر اقدامات ایران برای حفاظت از محیط زیست دریای خزر تبیین شده است. نویسنده اثر ضمن بررسی اقدامات صورت گرفته در این حوزه، در چارچوب روش سوات از یک سو به معرفی نقاط قوت و ضعف دیپلماسی زیست محیطی ایران پرداخته و از سوی دیگر فرصت‌ها و تهدیدهای پیش‌روی این دیپلماسی را معرفی کرده است. نویسنده با اتکا به یافته‌های حاصل از اجرای سوات، پیشنهادهایی را برای تقویت دیپلماسی زیست محیطی ارائه کرده است. این اثر می‌کوشد خواننده را با وضعیت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر آشنا سازد، و از این جهت دارای امتیازات فراوانی است. اما در عین حال ضعف‌هایی دارد. ضعف‌های اثر در دو بخش شکلی و محتوایی قابل تقسیم بندی است. وجود اشکالات نگارشی و ویرایشی، و فقدان بخش نتیجه‌گیری مهمترین اشکال شکلی، و کاربرد نامناسب روش سوات و ابهام در کاربرد مفهوم دیپلماسی مهمترین اشکال محتوایی اثر است. رفع این اشکالات می‌تواند به ارتقاء کیفی اثر منتهی شود. در این مقاله با رویکردی نقادانه تلاش شده است ضمن معرفی کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر و اشاره به امتیازات آن، ضعف‌ها و نارسایی‌های اثر بیان گردد تا در چاپ‌های بعدی مورد توجه نویسندگان آن قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: محیط زیست، دیپلماسی، دیپلماسی زیست محیطی، دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران، دریای خزر.

* دانشیار علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران،

ghasemi@ikiu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۸

۱. مقدمه

محیط زیست و مسائل مربوط به آن امروزه یکی مسائل مهم پیش روی کشورها است. تغییرات اقلیمی و پیامدهای آن با تاثیرات منفی و مخربی که بر منابع حیاتی مورد نیاز بشر مانند آب، خاک، هوا، و ... برجای می‌گذارد، عدم قطعیت‌هایی را پیش روی بشر قرار داده است که وضیت تیره و تاری از آینده را ترسیم می‌کند. بسیاری از محققان با بررسی این وضعیت سعی دارند هشدارهای لازم را و راهکارهای مناسبی ارائه دهند تا برای جلوگیری از پیامدهای مخرب این وضعیت اقدام شود (حسن لی، ۱۳۹۳). نظر به تهدیدهایی که به علت تخریب محیط زیست، ملتها با آن مواجه شده‌اند و با توجه به منافع مشترک کشورها در حفظ محیط زیست، و ضرورت همکاری بین دولت‌ها در این حوزه، تلاش برای حفظ محیط زیست در سطوح ملی، منطقه‌ای، و بین‌المللی به هنجاری بین‌المللی تبدیل شده است. از این روست که در سیاست خارجی و روابط خارجی دولت‌ها جای بسیار مهمی برای پرداختن به مسائل زیست محیطی باز شده است، و زمینه‌ای برای همکاری دولت‌ها در حوزه مسائل زیست محیطی برای دفع تهدیدها و تامین منافع مشترک فراهم آمده است. براین اساس حوزه‌ای به حوزه‌های فعالیت کشورها در سیاست خارجی افزوده و دیپلماسی زیست محیطی متولد شده است.

با پیدایی مفهوم دیپلماسی زیست محیطی و راه یافتن آن به عرصه سیاست خارجی کشورها، محققان و پژوهشگران علوم سیاسی و روابط بین‌الملل تلاش برای تبیین ابعاد این نوع از دیپلماسی، و تاثیرات سیاسی و بین‌المللی آن، و همچنین بررسی عملکرد دولت‌ها در این حوزه را آغاز کردند و با نوشتن کتابها و مقالات مختلفی در این زمینه، به تولید ادبیات علمی مرتبط با دیپلماسی زیست محیطی پرداختند. طیبی و اسماعیلی فرد توجه ویژه به دیپلماسی زیست محیطی را ناشی از مخاطرات زیست محیطی می‌دانند که حتی اگر دارای ابعاد کوچکی باشند به سرعت گسترش پیدا کرده و ابعاد بین‌المللی و منطقه‌ای می‌یابند (طیبی، و اسماعیلی فرد، ۱۳۹۶). از سوی دیگر اهمیت این موضوع و توجه به آن به تاثیرات و پیامدهای گسترده آن از جمله تاثیر بر صلح و امنیت بین‌المللی نسبت داده می‌شود (طیبی، و اسماعیلی فرد، ۱۳۹۶). برخی از آثار منتشر شده در این باره عملکرد دولت‌ها در زمینه دیپلماسی زیست محیطی را مورد توجه قرار داده‌اند. یکی از آثار در این زمینه که به زبان فارسی منتشر شده، کتاب «دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» نوشته بهاره سازمند و علی امامی فر است. در این کتاب نویسندگان دیپلماسی زیست محیطی در سطح منطقه‌ای و در منطقه دریای خزر را مورد توجه و بررسی قرار داده‌اند و کوشیده‌اند دیپلماسی زیست محیطی

جمهوری اسلامی ایران، یکی از بازیگران موثر در محیط زیست این منطقه را بررسی نمایند. با این رویکرد در این کتاب ضمن بررسی و معرفی دیپلماسی زیست محیطی و ابعاد آن، عملکرد جمهوری اسلامی ایران در این زمینه بررسی شده است. در این اثر با استفاده از روش سوات (SWO) موضوع بررسی شده است. نام روش سوات، از حروف اول چهار واژه قوت‌ها (Strengths)، ضعفها (Weakness)، فرصتها (Opportunities)، و تهدیدها (Threats) انتخاب شده است. سوات روشی است که با کاربرد آن، تلاش میشود تا نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در یک سازمان معرفی و شناسایی شود، و با توجه به آنها راهبردهای مناسب برای رسیدن به وضع مطلوب اتخاذ شود (امانی ۱۳۸۹: ۲). نویسندگان کتاب با این روش از یک سو کوشیده اند ضعف‌ها و قوت‌های دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر را استخراج و معرفی کنند، و از طرف دیگر کوشیده اند فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی این دیپلماسی را شناسایی نمایند. پس از کاربست سوات و بر اساس یافته‌های حاصل از آن نویسندگان کتاب پیشنهادها را برای تقویت و ارتقاء دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر عرضه کرده اند.

مطالعه کتاب «دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» خواننده را با وضعیت محیط زیست دریای خزر و اقدامات کشورهای ساحلی آن برای حفظ محیط زیست این دریا، بویژه با دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر آشنا می‌سازد. ارائه مباحث گسترده زیست محیطی دریای خزر و ابعاد آن و همچنین بیان عملکرد کشورهای ساحلی، از امتیازات این اثر محسوب می‌شود. اما در عین حال و با وجود مباحث ارزشمندی که در این کتاب مطرح می‌شود، کتاب ضعف‌هایی نیز دارد که رفع آنها در چاپ‌های بعدی کتاب می‌تواند به ارتقاء کیفی اثر منتهی شود. بنابر این سوال اصلی که در این مقاله به آن پاسخ داده می‌شود این است که: امتیازات مهم و ضعف‌های کتاب «دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» چیست؟ در این مقاله با رویکردی نقادانه تلاش شده است ضمن معرفی کتاب و با اشاره به امتیازات آن، ضعف‌ها و نارسایی‌های اثر بیان گردد. در این جهت هم ضعف‌های شکلی و هم محتوایی اثر بررسی و بیان شده است تا برای چاپ‌های بعدی کتاب مورد توجه نویسندگان آن قرار گیرد.

۲. معرفی اجمالی کتاب

کتاب «دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» اثر بهاره سازمند و علی امامی فر، است که توسط انتشارات مخاطب در سال ۱۳۹۸ منتشر شده است. این کتاب در چاپ اول خود در سال ۱۳۹۸ شمارگان ۱۰۰۰ نسخه در قطع وزیری و با ۲۱۶ صفحه چاپ شده است.

کتاب دو نویسنده دارد. نویسنده اول خانم دکتر بهاره سازمند دانشیار گروه مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران، و نویسنده دوم علی امامی فر است. مرور رزومه دکتر سازمند نشان می‌دهد نویسنده در مطالعات منطقه‌ای بر مناطق اطراف دریای خزر تمرکز دارد و بخش زیادی از آثاری که منتشر کرده به مطالعات این حوزه اختصاص دارد. یکی دیگر از آثار نویسنده در باره این منطقه، نوروز و همگرایی فرهنگی در حوزه تمدنی ایران نام دارد. حجم رزومه و مقالات متعدد نویسنده در باره موضوعات مرتبط با حوزه دریای خزر حاکی از تخصص و دانش نویسنده در باره این منطقه است، که براساس آن می‌توان نویسنده را یکی از صاحب‌نظران این حوزه بشمار آورد. اما نویسنده دوم چندان شناخته شده نیست. طبق شناسنامه کتاب، اثر ویراستار ندارد، و طراح جلد و صفحه آرای آن اکرم جدیدی است.

کتاب در یک مقدمه و چهار فصل تدوین شده است. در فصل اول زمینه‌ها و ابعاد دیپلماسی زیست محیطی، و در فصل دوم دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر توضیح داده شده است. نویسنده در فصل سوم فرصت‌ها و نقاط قوت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر را معرفی کرده و در فصل چهارم به بررسی چالش‌ها و نقاط ضعف آن پرداخته است. هر فصل دارای نتیجه‌گیری جداگانه‌ای است اما فصل چهارم علاوه بر نتیجه‌گیری، پیشنهادهای نویسنده را نیز شامل می‌شود. کتاب فاقد فصل نتیجه‌گیری پایانی است.

۳. مروری بر محتوای مطالب کتاب

در مقدمه کتاب با تقسیم بندی تهدیدها ضد منافع کشورها، تهدیدها به دو دسته سستی و جدید تقسیم، و تهدیدهای زیست محیطی به عنوان یکی از حوزه‌های اصلی تهدیدهای غیرسستی و جدید معرفی شده‌اند. نویسنده با اشاره به آلودگی‌های زیست محیطی در حوزه دریای خزر تاکید دارد که بعد از فروپاشی شوروی این آلودگی‌ها تشدید شده و بنابر این تهدیدهای

زیست محیطی بیشتری برای کشورهای حاشیه این حوزه آبی بوجود آمده و تبدیل به مسئله کشورهای ساحلی آن شده است. با توجه به این مسئله لزوم همکاری بین کشورهای منطقه مورد تاکید قرار گرفته و ضرورت اتخاذ دیپلماسی مناسب در این زمینه یادآوری شده است (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۱۵-۱۸). بر این اساس نویسندگان کتاب بررسی دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر را به عنوان موضوع بررسی انتخاب کرده و کوشیده اند با مرور آن و ذکر ویژگیها و فرایندها، فرصتها و قوتها، و ضعفها و چالشهای آن را معرفی کنند.

فصل اول کتاب دیپلماسی زیست محیطی: زمینه ها و ابعاد، نام دارد. این فصل را باید چارچوب نظری کتاب برای بررسی موضوع دانست. در این فصل ابتدا دیپلماسی زیست محیطی تعریف، و ابعاد و ویژگیهای آن توصیف شده است. سپس بازیگران عرصه دیپلماسی زیست محیطی معرفی شده اند. دیپلماسی به عنوان ابزاری برای پیشبرد منافع ملی و تامین امنیت ملی تعریف شده است که در گذر زمان دچار تحول گردیده است. نظر به شرایط حاصل از روند جهانی شدن در عصر کنونی دیپلماسی فرایندی برای برقراری ارتباط و مذاکره برای رسیدن به اهداف است. پیچیده شدن ارتباطات و گسترش نقش ملتها در قدرت موجب شکل گیری نوعی از دیپلماسی موسوم به دیپلماسی عمومی شده است. با توجه به ابعاد مسائل زیست محیطی که حوزه ای بسیار فراتر از حوزه دولت را در بر می گیرد، دیپلماسی زیست محیطی به یکی از ارکان دیپلماسی عمومی تبدیل شده است. ابعاد دیپلماسی زیست محیطی در ابتدا محدود به دولت ها بوده است اما امروزه ابعاد گسترده تری را پیدا کرده، و سازمانهای دولتی، سازمانهای زیست محیطی، و سازمانهای غیر دولتی و مردم نهاد، و فعالیت های افراد را نیز در بر می گیرد. از این رو بازیگران و کارگزاران این حوزه از دیپلماسی، دولت ها، سازمانهای بین المللی، سازمانهای زیست محیطی، سازمانهای منطقه ای، و سازمانهای غیردولتی هستند که هر کدام به تناسب جایگاه، ظرفیتها، و ابزارهای در اختیار خود جهت مقابله با آلودگی های زیست محیطی ایفای نقش می کنند. با وجود تعدد بازیگران و کارگزاران این حوزه نویسندگان کتاب معتقدند این حوزه «نیازمند تاسیس سازمان جهانی زیست محیطی است تا جدا از دولت ها، و داشتن بودجه قوی بتواند از محیط زیست مراقبت کند». (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۵۹).

عنوان فصل دوم کتاب، دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر است. ذیل این عنوان به فعالیتهای جمهوری اسلامی برای حفاظت از محیط زیست دریای خزر مرور

شده است. در این جهت و برای بیان سابقه فعالیت های دیپلماتیک در این حوزه، در بخشی از مطالب به دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پیش از فروپاشی شوروی اشاره شده است. در این بخش از یک سو به توافقات دو جانبه، و از سوی دیگر به توافقات چندجانبه جمهوری اسلامی ایران برای حفاظت از محیط زیست پرداخته شده است. در بیان توافقات های دوجانبه به سه موافقتنامه پیمان دوستی ۱۹۲۱، موافقتنامه تاسیس کشتی رانی و بازرگانی ۱۹۳۵، و موافقت نامه کشتیرانی و بازرگانی ۱۹۴۰ ایران و اتحاد جماهیر شوروی بررسی شده اند. در بررسی توافقات های چندجانبه نیز به تنها مورد در این زمینه، یعنی کنوانسیون رامسر پرداخته شده است. کنوانسیون رامسر به عنوان قدیمی ترین معاهده بین المللی در باره حفاظت از طبیعت در سال ۱۹۷۱ امضا شد. نویسنده معتقد است با توجه به شرایط سیاسی عصر جنگ سرد فعالیت ها در این زمینه با محدودیتهای سیاسی مواجه بوده و لذا معاهدات نیز محدود مانده است.

در ادامه مطالب به دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پس از فروپاشی شوروی اشاره شده، و با اشاره به شرایط بعد از فروپاشی شوروی و فقدان نظام حقوقی دریای خزر، نشستها و دیدارهایی که برای ساماندهی به فعالیتهای کشورها در بهره‌برداری از منابع دریای خزر که آلودگی زیست محیطی به همراه دارد، بررسی شده است. مهم‌ترین کنوانسیون امضا شده در این دوره، کنوانسیون حفاظت از محیط زیست دریای خزر (موسوم به کنوانسیون تهران) است که در سال ۱۳۸۲ با حضور رییس سازمان حفاظت محیط زیست جمهوری اسلامی ایران، وزیر جمهوری آذربایجان و معاونین وزرای محیط زیست جمهوری قزاقستان، فدراسیون روسیه و ترکمنستان در تهران امضا شد. علاوه بر این در این فصل همکاریهای جمهوری اسلامی با سازمانهای مردم نهاد زیست محیطی برای مقابله با آلودگی دریای خزر مرور شده است. نویسندگان در نتیجه گیری این فصل با تاکید بر اینکه مشکلات زیست محیطی با راهکارهای انفرادی و دوجانبه قابل حل نیستند، بر ضرورت استفاده از راهکارهای چندجانبه و جمعی، و همچنین استقرار نظام حقوقی عادلانه در منطقه تاکید کرده اند (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۸۸).

فصل سوم کتاب با عنوان ارزیابی فرصت ها و نقاط قوت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر، سعی کرده فرصتها و نقاط قوت در این زمینه را معرفی کند. این فصل دو بخش دارد. بخش اول به بیان فرصت ها می پردازد. فرصتهایی که برای دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران معرفی شده اند عبارتند از: تنوع منابع

ارزشمند دریایی، منابع ارزشمند انرژی، و صنعت گردشگری. نویسندگان معتقدند اینها فرصتهایی را فراهم کرده اند که در پیشبرد دیپلماسی زیست محیطی موثرند. بخش دوم این فصل به معرفی نقاط قوت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی اختصاص دارد. نقاط قوتی که نویسندگان کتاب آنها را معرفی کرده اند عبارتند از: عضویت جمهوری اسلامی ایران در کنوانسیونهای زیست محیطی، همکاری کارآمد سازمانهای دولتی (مانند سازمان شیلات، سازمان بنادر و دریانوردی، وزارت نیرو، و سازمان حفاظت از محیط زیست)، استخراج نکردن نفت و گاز از دریای خزر، توجه و تاکید مقامات جمهوری اسلامی بر حفظ محیط زیست، و همکاری با سازمانهای منطقه ای برای حفاظت از محیط زیست دریای خزر. از نظر نویسندگان کتاب با بهره گیری از فرصتهای موجود در دریای خزر می توان از منابع ارزشمند این منطقه استفاده کرد (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۹۵)، و با استفاده از نقاط قوت به اتخاذ دیپلماسی زیست محیطی مناسبی پرداخت و از بروز فاجعه های زیست محیطی جلوگیری نمود (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۱۰۹).

فصل چهارم کتاب چالش ها و نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر نام دارد. این فصل نیز به دو بخش تقسیم شده است. در بخش اول چالش های زیست محیطی مطرح شده اند. مشکلات اقتصادی کشورهای ساحلی، فقدان توافق کشورهای ساحلی بر سر تعیین رژیم حقوقی دریای خزر، چالش های رژیم حقوقی دریای خزر، دخالت کشورهای فرامنطقه ای در دریای خزر، انتقال آب دریای خزر به نقاط مرکزی جمهوری اسلامی ایران و اتصال به خلیج فارس، آلودگی زیست محیطی دریای خزر توسط کشورهای ساحلی، از جمله مباحثی است که به عنوان چالشها بررسی شده اند. از نظر نویسندگان کتاب چالشهای ناشی از ضعف ساختارهای اقتصادی کشورهای منطقه و همچنین اختلاف گسترده آنها در تعیین رژیم حقوقی عادلانه برای دریای خزر است، مهمترین مانع پیشبرد دیپلماسی زیست محیطی ایران است (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۱۳۹).

بخش دوم فصل چهارم به بررسی نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر پرداخته است. در این بخش توافق های زیست محیطی ناکارآمد در دریای خزر، و نقش ضعیف محیط زیست در سیاست های کشور به عنوان نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی ایران معرفی شده اند. به اعتقاد نویسندگان کتاب ادامه یافتن چالشها و ضعف ها می تواند موجب از دست رفتن فرصت برای حل نهایی مشکلات زیست محیطی منطقه گردد (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۱۶۳). در پایان فصل چهارم نویسندگان با توجه به فرصت ها، و

نقاط قوت، و همچنین چالش‌ها و نقاط ضعف، برای بهبود و تقویت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران پیشنهادهایی را ارائه کرده‌اند. یافتن چارچوب مناسب برای رژیم حقوقی دریای خزر، تشکیل سازمان همکاریهای دریای خزر، کارآمد سازی توافق‌های زیست محیطی، همکاری با سازمانهای منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله پیشنهادهای نویسندگان است (سازمند و امامی فر، ۱۳۹۸: ۱۷۱).

۴. نقد و ارزیابی شکلی کتاب

از نظر شکلی کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر امتیازاتی دارد که قابل توجه است. فونت و سایز مناسب حروف، حروفچینی و صفحه‌آرایی مناسب، کاغذ سفید و قطع مناسب از امتیازات ظاهری اثر است. در طراحی جلد نیز در نیمه پائین صفحه برشی از کره زمین با نمایی از دریای خزر که از بالا گرفته شده طراحی شده است که ذهن را به سمت جایگاه دریای خزر در جهان می‌برد. رنگ جلد نیز سبز لجنی است. رنگ سبز منعکس‌کننده محیط زیست است، و با رنگ سبز لجنی تلاش شده به نوعی آلودگی محیط زیست تداعی شود. بنابر این، اینکه موضوع کتاب به محیط زیست مرتبط است در طراحی جلد انعکاس یافته است. با وجود این امتیازات، کتاب از نظر شکلی از نقاط ضعفی رنج می‌برد. این ضعف‌ها را می‌توان به شرح زیر مورد توجه قرار داد.

۱.۴ ضعف در طراحی جلد

اگر چه در طراحی جلد به موضوع دریای خزر و آلودگی آن توجه شده اما مفهوم دیپلماسی در طراحی جلد مغفول مانده است. با آنکه عنوان و موضوع کتاب دیپلماسی زیست محیطی است، نشانه و نمادی از دیپلماسی، روی جلد دیده نمی‌شود و ذهن خواننده را به سوی دیپلماسی هدایت نمی‌کند.

۲.۴ اشتباهات تایپی و چاپی

اشتباهات تایپی و چاپی متعددی در اثر مشاهده می‌شود که جا دارد نویسندگان در چاپ‌های بعدی به آنها توجه کنند و اصلاح نمایند. این اغلاط و اشتباهات در جدول شماره ۱ منعکس شده‌اند.

جدول ۱. اشتباهات تایپی و چاپی

ردیف	اشتباه	صحیح	صفحه	سطر
۱	۲۳۱	۱۳۲	۹ (صفحه ۳ فهرست)	۱۰
۲	۰۷۱	۱۷۰	۱۰ (صفحه ۴ فهرست)	۴
۳	قابلتوجه	قابل توجه	۴۴	۹
۴	محیط زیست دریای	محیط زیست دریای خزر	۶۴	اول
۵	مقررت	مقررات	۶۴	۲۰
۶	یا	یاد	۷۴	۶
۷	برآورده	برآورد	۷۴	۷
۸	تاسماهی	تاس ماهی	۷۷	۲۶
۹	تاجدی	تاحدی	۸۱	۵
۱۰	Proramme	programme	80	پانوشت
۱۱	قانون اساسی اسلامی	قانون اساسی جمهوری اسلامی	۸۷	۲
۱۲	نمی توان به امیدی	نمی توان امیدی	۸۸	سطر آخر
۱۳	سپس به نقاط قوت	سپس نقاط قوت	۹۴	سطر آخر
۱۴	به دلیل شکارهای بی رویه	به دلیل صید بی رویه	۹۵	۱۳
۱۵	باکوارزروم	باکو-ارزروم	۹۷	۱۱
۱۶	ویژها	ویژه ای	۱۰۹	۵
۱۷	داده می شود	قرار داده می شود	۱۵۲	۱۳-۱۲
۱۸	حل تهایی	حل نهایی	۱۶۳	۵
۱۹	مقرراتی	مقرراتی	۱۷۲	۷
۲۰	سعی در استفاده از منابع دریای خزر هستند	سعی در استفاده از منابع دریای خزر دارند	۱۷۴	۲
۲۱	اهمیت به	اهمیت دادن به	۱۷۵	۲۱ و ۲۰
۲۲	جهتدهی	جهت دهی	۱۷۷	۸
۲۳	کنوانسی ون	کنوانسیون	۱۷۷	۱۴
۲۴	اقدام های	اقدام ها	۱۷۸	۳

۳	۱۸۰	این کشورها	این کشور	۳

۳.۴ ضعف‌های نگارشی و ویرایشی

ضعف و اشتباهات نگارشی و ویرایشی متعددی در اثر وجود دارد که امید می‌رود در چاپ‌های بعدی مرتفع گردد. این ضعف‌ها به شرح زیر است:

۱. پاراگراف‌های طولانی: در برخی قسمت‌های اثر پاراگراف‌های طولانی وجود دارد که بهتر است اصلاح شوند. مانند صفحات ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۵۴، ۵۸ و ۸۷.

۲. عدم تطابق فعل با فاعل در برخی جملات. مانند جمله: ... تا بتوانند همه مشکلات دریای خزر مانند ... در آن بررسی شود. که در آن را بررسی کنند صحیح است (صفحه ۱۸ سطر ۱ و ۲ و ۳). یا جمله: سازمان ملل و سازمان‌های منطقه ای ... دارد. که دارند صحیح است (صفحه ۵۰ سطر ۵ و ۶).

۳. کاربرد زمان نامناسب برای افعال. در صفحه ۴۴ سازمان جهانی زیست محیطی معرفی شده است. در باره این سازمان توضیح داده شده که هنوز تشکیل نشده و احتمال تشکیل آن در آینده وجود دارد. اما در طرح بحث و ادبیات مرتبط در برخی موارد فعل‌ها به گونه‌ای بکار رفته‌اند که گویا سازمان در حال حاضر تشکیل شده و در حال فعالیت است. مورد دیگر در صفحه ۱۵۲ سطر ۱۱ آنجایی است که نویسنده درباره طرح انتقال آب خزر به خلیج فارس به عنوان یک چالش برای محیط زیست دریای خزر توضیح می‌دهد. جمله به گونه‌ای بیان شده که گویا این طرح سالهاست اجرا شده و به نتیجه رسیده است. در حالیکه چنانکه نویسنده بعداً اشاره می‌کند این طرح صرفاً در حد ایده و پیشنهاد باقی مانده و اجرایی نشده است.

۴. کاربرد نامناسب مخفف کلمات. مانند مجموعه سپ (CEP) در صفحه ۸۱ سطر ۵. کلمات مخفف بویژه وقتی فارسی می‌شود، برای اولین بار که بکار می‌رود لازم است معادل آن آورده شود. معادل مخفف سپ در صفحه قبل به زبان فارسی و لاتین به صورت کامل آمده است، اما مخفف فارسی آن در کنار معادل فارسی قرار نگرفته و لذا در ادامه برای خوانند مفهوم نیست.

۵. نقش کم نویسنده در برخی از فصول: در بخش‌هایی از کتاب (بیشتر فصول اول و دوم) نقش نویسنده کم رنگ است. در این قسمت‌ها پاراگراف‌هایی از منابع مختلف بدون

مشارکت نویسنده در کنار هم قرار گرفته اند و حتی در پایان این مطالب جمع بندی از نویسنده ارائه نشده است.

۶. جمله بدون نقطه پایان: مانند سطر پایانی صفحه ۹۴.

۷. جمله نامفهوم: مانند بنابر این لازم است ایران با توجه به شرایط نگران کننده اقتصادی، می تواند تاثیر مثبتی داشته باشد (ص ۹۷ سطر ۱۱).

۸. عنوان تکراری: در بخش دوم فصل سوم با عنوان "نقاط قوت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران" (ص ۱۰۹)، عنوان "پیشینه فعالیت های زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر پس از فروپاشی شوروی" تکرار و شبیه عنوان "دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر در دوران پس از فروپاشی شوروی" در فصل دوم (ص ۷۳) است.

۹. ضرورت به روز رسانی: در بخش پیشنهاد های نویسنده برای پیشبرد دیپلماسی زیست محیطی، ذیل عنوان اهمیت به نقش محیط زیست در سیاست های در سیاست های جمهوری اسلامی در صفحه ۱۷۵ و ۱۷۶ آمده است: دولت باید بر خلاف برنامه های چهارم و پنجم توسعه نقش مهمی برای محیط زیست در برنامه ششم توسعه در نظر بگیرد. کتاب در سال ۱۳۹۸ یعنی سال آخر اجرای برنامه ششم توسعه منتشر شده است. در سال پایانی برنامه ششم توسعه پیشنهاد اهمیت دادن به نقش محیط زیست در برنامه توسعه چندان به جا نیست. این پیشنهاد در زمانیکه برنامه توسعه در حال طراحی و تدوین است مناسب است. از این جهت بهتر و مناسب تر آن است این جمله بدین شکل اصلاح شود: دولت باید نقش مهمی برای محیط زیست در برنامه هفتم توسعه در نظر بگیرد.

۱۰. ابهام در متن: در صفحه ۱۷۹ ذیل عنوان شماره ۹ (همکاری کشورهای ساحلی دریای خزر برای برطرف کردن مشکلات سیاسی) به صورت مبهم آمده است: ... دو کشور ساحلی روسیه و ایران که به دنبال نفوذ خود در سایر کشورهای ساحلی دریای خزر بودند، اقدام هایی برای تثبیت نفوذ خود در منطقه انجام دادند. مانند حمایت از ارمنستان در جنگ آذربایجان و ارمنستان بر سر منطقه قره باغ و یا حمایت از روس تبارها در کشورهای ساحلی .. اما توضیح نداده و مشخص نکرده است چه کشوری از چه

موردی حمایت کرده است، و معلوم نیست از این دو موردی که ذکرش به میان آمده، کدامیک از دو کشور روسیه و ایران حمایت کرده اند.

۱۱. کیفیت پایین برخی شکل‌ها و جدول‌ها. مانند جدول صفحه ۷۶ و شکل صفحه ۱۲۷ بویژه راهنمای این شکل و همچنین شکل‌های صفحه ۱۵۸ و صفحه ۱۶۰.

۱۲. عدم تفکیک عناوین اصلی و فرعی. هم در متن و هم در فهرست مطالب غیر از عناوین فصل‌ها و بخش‌ها که با شماره از یکدیگر تفکیک و مشخص شده اند، عناوین دیگر از طریق شماره، یا از طریق ساین متفاوت حروف، از یکدیگر تفکیک نشده اند. لذا تمیزدادن عناوین اصلی و فرعی، و یا عنوانهای اصلی و زیر عنوانها از یکدیگر دشوار است و نمی توان تشخیص داد کدام عنوان اصلی و کدام فرعی و زیر عنوان است.

۱۳. اشتباه در بیان سازماندهی کتاب. در مقدمه در قسمت بیان ساختار پژوهش ذکر شده این اثر در دو بخش تدوین شده است، اما کتاب در دو فصل تدوین و تنظیم شده و برخی فصول آن (فصول ۳ و ۴) هرکدام به دو بخش تقسیم شده است.

۴.۴ فقدان بخش نتیجه‌گیری

سازماندهی پژوهش به رغم انسجام و پیوستگی فاقد بخش نتیجه‌گیری است. نویسنده به هر فصل قسمتی با عنوان نتیجه‌گیری اختصاص داده و در آن جمع‌بندی مطالب فصل را ارائه کرده‌اند. اما کتاب فاقد بخش نتیجه‌گیری کلی است. نویسنده در فصل چهارم مطالبی را به عنوان نتیجه و پیشنهادها ارائه کرده که به نظر می‌رسد نتیجه‌گیری کلی است اما به عنوان بخشی از فصل چهارم آمده است. در حالیکه ضروری است نتیجه‌گیری فصل، و نتیجه‌گیری کلی اثر و پیشنهادهای حاصل از آن از یکدیگر تفکیک شوند.

۵.۴ ضعف در پانوشت‌ها و ارجاعات

ضعف و اشتباهات در پانوشت‌ها و ارجاعات محدود است. اما در چند مورد اشتباهاتی به شرح زیر به چشم می‌خورد که انتظار می‌رود در چاپ‌های بعدی مرتفع شود.

۱. مخدوش بودن برخی ارجاعات. مانند ارجاع به روزنامه گاردین، به تاریخ ۲۰۱۵، در صفحه ۳۳۵. این ارجاع در متن آمده اما در منابع پایانی ذکر نشده است، و مشخص نیست خبر است، گزارش است، یا تحلیل و تفسیر.

۲. در تدوین منابع و مآخذ اثر ایرادهای بدین شرح وجود دارد: در مواردی فاصله بعد از کما رعایت نشده است، در صفحه ۱۸۶ در ذکر منابع فارسی تنها در یک مورد عنوان مجله بولد شده و در موارد دیگر بولد نشده است، در یک مورد در صفحه ۱۸۷ زیر عنوان مقاله خط کشیده شده و آندرلاین شده است.

۵. نقد و ارزیابی محتوایی کتاب

۱.۵ امتیازات محتوایی کتاب

این اثر از نظر محتوا امتیازات متعددی دارد. اولین امتیاز پرداختن به موضوع دیپلماسی از منظر مسائل زیست محیطی، و توجه به مسئله ای است که (مسئله محیط زیست) اگرچه عواقب بنیادی و بلند مدت فراوانی به همراه دارد اما کمتر مورد توجه و در اولویت قرار می گیرد. درگیر شدن با مسائل فوری و روزمره آنچنان ذهن و وقت مسولان و حکمرانان را به خود اختصاص داده است که از پرداختن به مسائل بنیادی و بلند مدت آنچنانکه شایسته است بازمانده اند. در چنین شرایطی توجه دادن به علائم و نشانه های تغییر کار ارزشمندی است. زیرا آنها پیش قراولان و منادیان آینده هستند ... و قادر به جابجایی روابط، مناسبات و معادلات موجود هستند ... و موجب تغییر آنها می شوند (نپوری زاده ۱۳۹۶: ۱). توجه به این علائم و نشانه ها و شناخت و اطلاع از تغییرات در حال وقوع ما را از غافلگیری و مواجه شدن با وضعیت های فاجعه آمیز نجات می دهد. از این رو مطرح کردن موضوعات و مسائل زیست محیطی (که البته از مرز علائم و نشانه تغییر گذشته و به واقعیت روز تبدیل شده است) و به صدا درآوردن هشدارها و روشن کردن چراغ های خطر در این زمینه، کار ارزشمندی است که می تواند توجه مسولان و مردم را به سوی موضوعات بنیادی و بلند مدت جلب نماید. نویسندگان کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر با پرداختن به این مسئله توانسته اند توجه خوانندگان را به این موضوع جلب نمایند که باید در دیپلماسی و در روابط با کشورهای ساحلی دریای خزر به حفظ محیط زیست دریای خزر توجه ویژه شود. زیرا در غیر این صورت آسیبه ها و تهدیدهای جدی متوجه ملتها و کشورهای حاشیه دریای خزر از جمله ایران خواهد شد.

امتیاز دوم اثر تلاشی است که در جهت کاربردی کردن موضوع مورد بحث صورت گرفته است. نویسندگان در ارائه دیدگاههای خود، ضمن اشاره به تهدیدها و نقاط ضعف در دیپلماسی زیست محیطی در دریای خزر، نقاط قوت و فرصتهایی را که می توان با اتکا به آنها

بر مشکلات غلبه کرد یادآور شده اند، و بر اساس آنها راهکارهایی را برای پیشبرد دیپلماسی زیست محیطی پیشنهاد نموده اند.

امتیاز دیگری که برای اثر می توان برشمرد ساختار منسجم، و پیوستگی بین فصول و بخش‌های مختلف کتاب است. نویسنده ابتدا زمینه ها و ابعاد دیپلماسی زیست محیطی را بیان کرده و سپس به بررسی دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پرداخته است. آنگاه نقاط قوت و ضعف و فرصتها و تهدیدهای پیش روی این دیپلماسی را برشمرد و با توجه به آنها راهکارهایی را پیشنهاد داده است.

۲.۵ اشکالات محتوایی کتاب

این اثر با وجود امتیازات محتوایی که بدانها اشاره شد در مواردی از ضعف محتوایی برخوردار است. ضعفهای محتوایی اثر را می توان به شرح زیر خلاصه و ارائه کرد:

۱. روش پژوهش و چارچوب نظری (یا چارچوب مفهومی) اثر مبهم است و به روشنی معرفی نشده است. نویسنده از روش سوات استفاده کرده، اما در هیچ جای پژوهش، این روش و مراحل اجرای آن معرفی نشده است. سوات روشی است که در رشته مدیریت، و مدیریت سازمانها کاربرد دارد. با این روش نقاط ضعف و قوت داخلی یک سازمان و فرصتها و تهدیدهایی که در محیط سازمان وجود دارد استخراج و بر اساس آنها برای بهبود فرایندها برای تحقق اهداف سازمانی راهبردپردازی می شود (امانی، ۱۳۸۹). نویسندگان مشخص نکرده اند چگونه این روش را در یک حوزه گسترده و وسیع عرصه دیپلماسی بکار گرفته و اجرا کرده اند و نقاط قوت و ضعف، و فرصت ها و تهدیدها چگونه استخراج شده اند. چارچوب نظری یا مفهومی پژوهش نیز معرفی نشده است. نویسنده در فصل اول سعی کرده مباحث نظری و مفهومی مرتبط با دیپلماسی زیست محیطی را ارائه کند، اما نظریه یا چارچوب مفهومی به عنوان مبنایی برای پیوند زدن بین محیط زیست و دیپلماسی معرفی نکرده است. تنها در صفحه ۲۶ با اشاره ای گذرا از نظریه کارکردگرایی یاد شده، اما این بحث بسط داده نشده است که چگونه بین مسائل زیست محیطی و دیپلماسی ارتباط برقرار می شود. کارکردگرایی نظریه ای است که بر اساس آن به خوبی می توان نقش و تاثیر مسائل زیست محیطی در دیپلماسی را توضیح داد. طبق این نظریه شکل گیری همکاری دولتها و پیگیری آن، از مجرای موضوعات حاد سیاسی و حاکمیتی دشوار است، اما آغاز و تداوم همکاری در

زمینه های غیرسیاسی و مبتنی بر منافع مشترک، امکانپذیر است. الزامات و کارکردهای ناشی از این همکاریها به تدریج موجب تسری و بسط همکاریها در حوزه های مختلف و از جمله حوزه های سیاسی نیز می شود و از این طریق منافع جمعی حاصل و صلح و همکاری بین دولتها برقرار می گردد (سیف زاده ۱۳۶۸: ۱۱۹۲-۱۹۵). نظر به اینکه در کتاب به صورت مشخص چارچوب نظری ارائه نشده است، چندان روشن نیست در تجزیه و تحلیل یافته های کتاب چگونه و با چه مبنای نظری بین محیط زیست و دیپلماسی ارتباط برقرار شده است. نویسندگان تنها به یافته های حاصل از سوات بسنده کرده و بر اساس آنها پیشنهادهایی را ارائه کرده است. اما اینکه این مسائل یا پیشنهادها چگونه می توانند به پیشبرد دیپلماسی کمک کنند تبیین نشده است.

۲. عنوان کتاب دیپلماسی زیست محیطی است اما تعریف روشنی از دیپلماسی زیست محیطی ارائه نشده و این مفهوم نیز مبهم مانده است. در صفحه ۲۴ کتاب ذیل عنوان مفهوم دیپلماسی زیست محیطی، تعاریف مختلف از دیپلماسی و فرایند تحول دیپلماسی ارائه و دیپلماسی زیست محیطی به عنوان شکلی از دیپلماسی نوین و تخصصی معرفی شده، اما آنچه آمده مرور برخی از ادبیاتی است که در این زمینه وجود دارد، و نویسندگان تعریف خود را از دیپلماسی زیست محیطی که مبنای تدوین کتاب قرار گرفته معرفی نکرده اند. لذا روشن نیست مراد نویسندگان از دیپلماسی زیست محیطی چیست؟ آیا آنچنان که در تعاریف دیپلماسی آورده اند منظور ابزار پیشبرد سیاست خارجی و استفاده از مسائل زیست محیطی به عنوان ابزاری برای پیشبرد اهداف سیاست خارجی است؟ یا آنکه مراد محیط زیست به عنوان موضوع سیاست خارجی و آن بخش از سیاست خارجی است که به حل مشکلات زیست محیطی می پردازد؟ در ادبیات روابط بین الملل دیپلماسی ابزاری در کنار سایر ابزارها برای پیشبرد سیاست خارجی است. هالستی (۱۳۸۵: ۲۷۹) در کتاب مبانی تحلیل سیاست بین الملل دیپلماسی و گفت وگوهای دیپلماتیک را ابزاری برای پیشبرد سیاست خارجی تعریف کرده و آن را در کنار ابزارهای دیگر قرار داده است. هرچند تاکید می کند که اکثر تلاشهای رسمی برای اعمال نفوذ در خارج از مجاری دیپلماتیک صورت می گیرد. فرانکل (۱۳۶۹: ۱۷۲) نیز در کتاب روابط بین الملل در جهان متغییر می نویسد: «در همه اعصار فرمانروایان دیپلماسی را ابزار مهم سیاستهای دولت دانسته اند». با این تعاریف دیپلماسی زیست محیطی به عنوان ابزاری برای پیشبرد سیاست خارجی است و بدین معناست که دولت

می‌کوشد با استفاده از مسائل زیست محیطی سیاست خارجی خود را به پیش ببرد. اما با توجه به آنچه در کتاب بدان پرداخته شده، محیط زیست موضوع دیپلماسی است نه ابزار آن. یعنی دولت‌ها با ابزار دیپلماسی می‌کوشند مسائل زیست محیطی را حل و فصل کنند و به اهداف خود در این زمینه دسترسی پیدا کنند. نظر به اینکه نویسندگان تعریف مختار خود را از دیپلماسی زیست محیطی مشخص نکرده‌اند در بررسی دیپلماسی زیست محیطی چندان خود را مقید به تعریفی که با استناد به منابع مختلف از دیپلماسی ارائه شده، مبنی بر اینکه دیپلماسی ابزاری است برای پیشبرد سیاست خارجی نکرده، و به مسائل زیست محیطی به عنوان ابزار پیشبرد دیپلماسی نپرداخته‌اند، بلکه کوشیده‌اند توضیح دهند که سیاست خارجی و دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران در حوزه مسائل زیست محیطی دریای خزر چه اقداماتی انجام داده و در این حوزه چه قوتها و ضعف‌هایی دارد و با چه فرصت‌ها و تهدیدهایی روبروست.

۳. در صفحات ۲۸ تا ۳۵ که تلاش شده تا ابعاد دیپلماسی زیست محیطی تبیین شود، اما بیش از آنکه به ابعاد دیپلماسی پرداخته شود، ابعاد و قلمرو مسائل زیست محیطی دریای خزر بیان می‌شود و چندان به ابعاد دیپلماسی زیست محیطی پرداخته نمی‌شود. این امر که از مبهم ماندن تعریف نویسندگان از دیپلماسی زیست محیطی ناشی می‌شود، خلا وجود تعریف مشخص از این مفهوم را نشان می‌دهد.

۴. فصل دوم کتاب (ص ۶۱) عنوان دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی دارد، اما در آن توافقات و کنوانسیون‌ها معرفی شده‌اند و از دیپلماسی جمهوری اسلامی خبری نیست.

۵. ذیل عنوان همکاری جمهوری اسلامی ایران با سازمانهای مردم نهاد زیست محیطی (در صفحه ۸۷) تنها به فعالیت‌های سازمانهای مردم نهاد به صورت مختصر اشاره شده، و به همکاری دولت با این سازمانها پرداخته نشده است.

۶. در بخش فرصت‌های دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر (ص ۹۵ تا ۱۰۷) به بیان و معرفی منابع موجود در دریای خزر پرداخته شده است و این منابع به خوبی معرفی شده‌اند. اما اینکه چگونه این منابع و استفاده از آنها فرصتی برای دیپلماسی است؟ روشن نشده است. این امر نیز ناشی از فقدان یک چارچوب نظری است. اگر نویسنده وجود این منابع را در چارچوب نظریه‌ای مانند کارکردگرایی (که در بخش تعریف مفاهیم اشاره‌ای به آن شده است) به دیپلماسی پیوند می‌زد، می‌توانست

تیین مناسبی از موضوع بویژه از منظر دیپلماسی به عنوان ابزار پیشبرد منافع ملی ارائه دهد، و در باره اینکه چگونه این منابع فرصتی برای دیپلماسی جمهوری اسلامی فراهم می سازند و می توانند به پیشبرد منافع ملی کمک کنند، توضیح دهد.

۷. در بخش دوم فصل سوم (ص ۱۰۹ تا ص ۱۳۳) نویسنده سعی کرده نقاط قوت دیپلماسی زیست محیط جمهوری اسلامی را معرفی کند. در این جهت مواردی مانند عضویت ایران در کنوانسیونها، همکاری کارآمد سازمانهای دولتی در حفظ محیط زیست دریای خزر، عدم استخراج نفت در دریای خزر، توجه به مقوله محیط زیست در دیدگاه مقامات ایران، همکاری ایران و سازمانهای منطقه ای برای محافظت از محیط زیست دریای خزر، اشاره شده است. مواردی که به عنوان نقاط قوت ذکر شده، بیشتر فرصت به حساب می آیند. لذا این موارد باید ذیل بخش اول فصل سوم با عنوان "فرصت های دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر" قرار گیرد. طبق روش سوات که مبنای تحلیل نویسندگان کتاب است، قوت ها را باید در درون نظام دیپلماسی جست و جو و استخراج کرد. آنچه در محیط بیرونی است فرصت، و یا تهدید شناخته می شود.

۸. عنوان فصل چهارم کتاب چالشها و نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر است. اما محتوای فصل هم در عنوانبندی و هم در پرداختن به موضوع، چالشها و نقاط ضعف جمهوری اسلامی در مسائل زیست محیطی دریای خزر است. در بخش اول فصل چهارم (ص ۱۳۹ تا ۱۶۱) چالشهای زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر مطرح شده است. با این عنوان به موارد زیر اشاره شده است: مشکلات اقتصادی کشورهای ساحلی دریای خزر ناشی از کاهش قیمت انرژی، عدم توافق کشورهای ساحلی بر سر تعیین رژیم حقوقی دریای خزر، دخالت کشورهای فرامنطقه ای، انتقال آب دریای خزر به نقاط مرکزی ایران و اتصال آن به خلیج فارس، و آلودگی زیست محیطی دریای خزر توسط کشورهای ساحلی. به نظر می رسد مراد نویسنده از چالشها در چارچوب روش سوات، تهدیدهای پیش روی جمهوری اسلامی ایران در مسائل زیست محیطی دریای خزر است. نظر به اینکه چالشهای زیست محیطی پیش روی دیپلماسی، و چالشهای پیش روی جمهوری اسلامی به صورت کلان با هم متفاوت است، انتظار آن است که در این بخش چالشهای زیست محیطی پیش روی دیپلماسی معرفی شوند، اما در عمل چالشهای زیست محیطی پیش روی جمهوری

اسلامی به صورت کلان معرفی شده اند. اگر چه آنها می‌تواند با دیپلماسی مرتبط باشد (زیرا بین چالشهای زیست محیطی جمهوری اسلامی و چالشهای دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی رابطه عموم و خصوص برقرار است)، اما به رغم توضیحاتی که نویسنده کتاب ارائه کرده است، چندان ارتباط این موارد با دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی مشخص نشده و توضیح داده نشده است که چرا این موارد چالش و تهدیدی برای دیپلماسی زیست محیطی ایران محسوب می‌شوند.

۹. در بخش دوم فصل چهارم (ص ۱۶۳ تا ص ۱۷۱) نیز تلاش شده است تا در چارچوب روش سوات نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران معرفی شود. در این بخش به دو مورد به عنوان ضعف پرداخته شده است که عبارتند از: توافقات زیست محیطی ناکارآمد در دریای خزر، و نقش ضعیف محیط زیست در سیاست کشور. در اینجا توافقات زیست محیطی ناکارآمد را باید به عنوان تهدید معرفی کرد. زیرا در خارج از نظام دیپلماسی ایران و در محیط اجرای دیپلماسی مطرح می‌شود.

۱۰. وزارت امور خارجه مجری دیپلماسی است، اما در کتاب غایب است و اشاره ای به عملکرد یا نقش آن نشده است. در مواردی هم به نقش سازمان حفاظت از محیط زیست چنان اشاره می‌شود که گویا این سازمان عهده دار دیپلماسی زیست محیطی است. چنانکه در صفحه ۱۷۷ به ضرورت همکاری وزارتخانه های دولتی با سازمان حفاظت از محیط زیست اشاره و به آن می‌پردازد. این وضعیت در حالیست که انتظار می‌رود وقتی از دیپلماسی زیست محیطی صحبت می‌شود، نقش و عملکرد وزارت خارجه به عنوان مجری دیپلماسی برجسته شود. غیبت وزارت خارجه در اثر به دو علت است. یکی اینکه برداشتی که از دیپلماسی در این اثر وجود دارد بسیار گسترده است و در واقع هرآنچه را به مسائل زیست محیطی مربوط می‌شود در بر می‌گیرد. دوم آنکه این اثر بیش از آنکه به بررسی دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پرداخته باشد به بررسی مجموعه مسائل زیست محیطی دریای خزر پرداخته است. لذا به نظر می‌رسد عنوان با محتوا چندان تناسب ندارد، و نیاز به بازنگری دارد. اگر عنوان کتاب "جمهوری اسلامی ایران و مسائل زیست محیطی دریای خزر" انتخاب شود تناسب بیشتری با متن پیدا می‌کند.

۶. نتیجه گیری

در ارزیابی کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر باید گفت این کتاب از نظر شکلی و محتوایی امتیازات و در عین حال ضعفهایی دارد. هدف از تدوین کتاب آنچنانکه نویسندگان در صفحه ۱۸ اعلام کرده اند بررسی دیپلماسی زیست محیطی ایران در دریای خزر معرفی شده است. ارزیابی اینکه نویسندگان کتاب در رسیدن به هدف خود تا چه میزان موفق بوده اند به این بر می گردد که چه تعریفی از دیپلماسی زیست محیطی داشته باشیم. با توجه به تعاریف ارائه شده از دیپلماسی، دیپلماسی زیست محیطی را به دو معنا می توان در نظر گرفت. در یکی مسائل زیست محیطی به معنای ابزار پیشبرد سیاست خارجی، و در دیگری مسائل زیست محیطی به عنوان موضوع سیاست خارجی و گفتگوهای دیپلماتیک است. نویسنده کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر در ارائه تعاریفی که از دیپلماسی شده، به اینکه در این تعاریف دیپلماسی به عنوان ابزاری برای پیشبرد منافع ملی است اشاره کرده است. البته توضیح داده که این ابزار در طول تاریخ دچار تحول شده و موضوعات مختلف از جمله محیط زیست را نیز در بر گرفته است، و در نتیجه مفاهیم جدیدی مانند مفهوم دیپلماسی زیست محیطی که مفهومی نوین و تخصصی است متولد شده است. اگر دیپلماسی زیست محیطی را با این تعریف در نظر بگیریم و به بررسی و ارزیابی دیپلماسی زیست محیطی یک کشور پردازیم، باید بررسی کنیم که تا چه میزان موضوعات و مسائل زیست محیطی به عنوان یک ابزار در خدمت سیاست خارجی قرار گرفته و در پیشبرد و تامین منافع ملی موثر بوده اند، و یک دولت در استفاده از این ابزار برای پی گیری اهداف و منافع ملی تا چه میزان عملکرد موفقی به جا گذاشته است. نویسندگان کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر به این موضوع چندان پرداخته اند. در این کتاب مسائل زیست محیطی نه به عنوان ابزار پیشبرد سیاست خارجی برای دستیابی به منافع ملی بلکه به عنوان موضوع دیپلماسی مورد توجه قرار گرفته، و تلاش شده است تا این موضوع که سیاست خارجی دولت جمهوری اسلامی تا چه میزان به مسائل و مشکلات زیست محیطی دریای خزر پرداخته و در حل آنها موفق بوده، بررسی و ارزیابی شود. از این روست که نویسنده در نهایت نتیجه ارزیابی خود را با عنوان نقاط قوت و ضعف، و فرصت ها و تهدیدهای پیش روی سیاست خارجی جمهوری اسلامی برای حل مسائل زیست محیطی دریای خزر ارائه کرده است. بنابر این اگر خواننده کتاب با مطالعه این کتاب، نقش و تاثیر مسائل زیست محیطی دریای خزر را در سیاست خارجی ایران برای تامین منافع ملی اش در

۱۶۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۲

روابط با کشورهای ساحلی دریای خزر جستجو کند نمی تواند به آن برسد، اما اگر در پی آن باشد که بداند دولت ایران در حوزه مسائل زیست محیطی خزر چه عملکردی داشته و در این مسیر با چه محدودیتهایی روبروست، می تواند اطلاعات و تحلیل‌های ارزشمندی بدست آورد.

پی‌نوشت

۱. این مقاله براساس شیوه‌نامه پیشین پژوهشنامه نگارش و داوری شده است.

کتاب‌نامه

- امانی، عبدالرضا (۱۳۸۹). "نگرشی به روش تحلیلی SWOT"، قابل دریافت از:
<http://Kharazmi-Statistics.ir/Uploads/Public/MY%20article/negareshbaraveshsowt.pdf> (تاریخ دریافت (۱۲ اسفند ۱۳۹۹).
- حسن لی، علی مراد (۱۳۹۳). *تغییرات اقلیمی و پیامدهای آن بر منابع آب و محیط زیست*. تهران: جهاد دانشگاهی.
- سازمند، بهاره، علی امامی فر (۱۳۹۸). *دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر*. تهران: نشر مخاطب.
- سیف زاده، سید حسین (۱۳۶۸). *نظریه های مختلف روابط بین الملل*. تهران: سفیر.
- طیبی، سبجان (۱۳۹۶). *دیپلماسی محیط زیست و تاثیر آن بر تعاملات بین المللی و صلح جهانی*. تهران: انتشارات خرسندی.
- طیبی، سبجان، مریم اسماعیلی فرد (۱۳۹۶). *دیپلماسی محیط زیست*. تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- فرانکل، جوزف (۱۳۶۹). *روابط بین الملل در جهان متغیر*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه.
- نپوری زاده، بهنام (۱۳۶۹). *علائم ضعیف تغییر مفاهیم و روشها*. تهران: شرکت پیشرو فناوری قاندا.
- هالستی، کالوی یاکو (۱۳۸۵). *مبانی تحلیل سیاست بین الملل*. ترجمه بهرام مستقیمی، و مسعود طارم سری. تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.